

У сугуччы з душой, або Рэнесанс беларускага аргана

На працягу тысячагадовай гісторыі гэты музычны інструмент удасканальваўся і развіваўся, ураджаў прадстаўнікоў розных краін і сацыяльных груп. Пад яго маліліся і танцавалі. У кожную гістарычную эпоху ён прыцягваў мецэнатаў і натхняў кампазітараў. З'явіўшыся на беларускіх землях у пачатку XV ст., арганы прайшлі праз усе гістарычныя перыпетыі, былі неаднаразова разбураны і неаднаразова выраставаны і адноўлены. У сучаснай Беларусі орган перажывае своеасаблівы Рэнесанс.

Аднаўленне арганнай культуры адбываецца па некалькіх напрамках. Становяцца традыцыйнымі фестывалі арганнай музыкі, удзел у якіх бяруць выканаўцы з розных краін. Існуе каталог з падрабязным апісаннем усіх інструментаў, што захаваліся да нашых

дзён, нават калі засталіся толькі іх фрагменты, напрыклад фасады ці проста асобныя дошкі. Да найбольш цікавых узораў пракладзены экскурсійныя маршруты для меламанаў. Першы каталог, дарэчы, ў 1992–1995 гг. зрабіў арганіст Архікафедральнага касцёла Прасвятой Дзевы Марыі ў Мінску, дацэнт Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі, кандыдат мастацтвазнаўства Уладзімір Васільевіч Неўдах, які выдаў паводле яго кнігу пра беларускія арганы. Праз пэўны час было вырашана абнавіць яе дадзеныя. Сааўтарам Уладзіміра Васільевіча, які на гэты раз выступіў і як навуковы кансультант, стаў матэматык, захоплены арганамі, Аляксандр Бурдзялёў. Разам з фатаграфам Анатолем Дрыбасам ён здзейсніў экспедыцыю па краіне для збору матэрыялу. Кніга «Арганы Беларусі» выйшла ў выдавецтве «Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі» ў 2018 г.

Касцёл святых апосталаў Пятра і Паўла
ў в. Старыя Васілішкі Шчучынскага раёна

Такім чынам, арган прыцягвае людзей самых розных, нават далёкіх ад музыкі прафесій, у тым ліку і ў якасці мецэнатаў. У свой час захапіўся арганамі, у прыватнасці і заснавальнік партала TUT.BY Юрый Зіссер, які падтрымлівае шматлікія акцыі і праекты, накіраваныя на папулярызаванне гэтага ўнікальнага музычнага інструмента.

У сёлетнім красавіку, у прыватнасці, унікальным канцэрт-там завяршылася ініцыятыва групы мінскіх энтузіястаў, прафесіяналаў і аматараў арганнай музыкі, «Новае жыццё старога аргана» па ўстаноўцы ў канцэртнай зале «Верхні горад» у Мінску адноўленага інструмента з гісторыяй. Першапачаткова ён быў пабудаваны варшаўскім майстрам Уладзіславам Камінскім для касцёла ў Валожыне, у нейкі момант, па здагадках, у час Першай сусветнай вайны, быў разбураны і з часам адрамантаваны з выкарыстаннем труб і кафедраў аргана, вырабленага ў 1912 г. на фабрыцы іншага вядомага майстра – Вацлава Бярнадскага. Адкуль узятлі гэтыя часткі для «трансплантцыі» пакуль не вядома. Рэаніміраваны арган функцыяніраваў да закрыцця касцёла, у якім пасля размясцілі хлебазавод. А інструмент, ратуючы яго, нехта прывез у Мінск. Знайшлі яго ў музычнай школе №2, дзе ён аздабляў інтэр’ер, бо ўжо гадоў 20 не іграў. І вось пасля чарговага аднаўлення загучаў зноў: унікальны канцэрт прадэманстраваў усе яго багатыя магчымасці: акрамя сольнага выканання ён сыграў у дуэце з самымі нечаканымі ў дадзеным кантэксце музычнымі інструментамі, напрыклад гітарай і саксафонам, адцягнуў і паглыбіў вакальныя партыі.

...Дык чаму менавіта арган, інструмент, народжаны ў далё-

кай паўднёвай краіне, заваёўваў і заваёўвае палкіх прыхільнікаў тут, на беларускай зямлі?

Згодна з гістарычнымі звесткамі, у 241–243 гг. да нараджэння Хрыстова ўзгадваецца такі музычны інструмент, як гідраўліс або водны арган. Яго прыдумалі ў Грэцыі і выкарыстоўвалі перш за ўсё ў свежым асяроддзі: у тэатрах, на стадыёнах, для забавы ў багатых дамах. Выявы гэтых інструментаў можна знайсці на амфарах, на антычных мазаіках.

– Гідраўліс лічыцца правобразам аргана, – распавядае Уладзімір Неўдаха. – Галоўнымі часткамі абодвух з’яўляюцца трубы. Толькі ў першых гучанне дасягаецца з дапамогай ціску вады, а ў другіх – ціску наветра. У які момант адбылася такая метамарфоза музычнага інструмента не вядома. Прыкладна ў IV–VI стст. адбылося ператварэнне інструмента ў так званы «пнеўматычны», які ў заходне-рымскай дзяржаве неўзабаве быў забыты, але ў арабскіх краінах і Візантыі ім шырока карысталіся да VIII ст. Адтуль у Еўропу ў 757 г. ён патрапіў ужо як арган, які ў якасці экзатычнага падарунка ад кайзера Канстанціна прывезлі каралю Піпіну Кароткаму.

Першапачаткова ў Еўропе арган выкарыстоўваўся для забаў, але хутка святары зразумелі яго прыроду і пачалі ўзводзіць велічныя інструменты ў касцёлах: іх канструкцыя забяспечвала выдатную акустыку, пры якой арган змог загучаць на поўную моц.

– З’явіўшыся ў Еўропе, – працягвае мастацтвазнаўца, – інструмент пачаў развівацца і развіваўся на працягу стагоддзяў. Павялічвалася колькасць

Арган касцёла святых апосталаў Пятра і Паўла ў в. Старыя Васілішкі Шчучынскага раёна

Фрагмент аргана касцёла святых апосталаў Пятра і Паўла ў в. Старыя Васілішкі Шчучынскага раёна

Пінскі касцёл Унебаўзяцця Дзевы Марыі

Касцёл Унебаўзяцця Прасвятой Дзеvy Марыі ў в. Будслаў Мядзельскага раёна

Арган Касцёла Унебаўзяцця Прасвятой Дзеvy Марыі ў в. Будслаў Мядзельскага раёна. Адзін з двух поўнаасцю ўцалелых інструментаў топавага майстра віленскай барочнай арганабудаўнічай школы Нікалауса Янцона (другі захаваны ў Літве)

Кафедральны сабор Святога Францыска Ксаверыя (Фарны касцёл) у Гродна (від ад аргана)

рэгістраў, замест спрадвечных засовачак узніклі і пачалі ўдасканальвацца клавішы, якія першапачаткова маглі быць розных памераў і ігралі на іх кулакамі і локцямі. Іншымі словамі, да віртуознай шматгалосай ігры заставаліся стагоддзі...

Мінчаніна Уладзіміра Васільевіча Неўдаха да аргана прыхваціў дзед, які падчас канікул вадзіў унука ў Пінскі касцёл Унебаўзяцця Дзеvy Марыі, дзе тады служыў будучы архіепіскап і кардынал Казімір Свёнтак, дзякуючы якому ў перыяд, калі храмы паўсюдна закрываліся, тамтэйшы касцёл і яго арган захаваліся.

Пінскі арган лічаць адным з асаблівых у Беларусі. Ён быў пабудаваны Адальбертам Градзіцкім ў 1836 г., праз сто гадоў перабудаваны і не так даўно перажыў капітальны рамонт. Да нашых дзён дайшло крыху менш за трэцюю частку арыгінальных труб інструмента. А ўсяго іх паўтры тысячы, некаторыя ў даўжыню дасягаюць 4 м.

– З пінскім арганам у мяне з самага пачатку былі свае адносіны, – дзеліцца Уладзімір Васільевіч. – Ён заўсёды быў у добрым ігравым стане. У свой час, калі я рабіў для дысертацыі каталогізацыю ўсіх беларускіх арганаў, некаторыя інструменты яшчэ былі ў дзейным стане ў адрозненні ад таго, што зараз з імі сталася. Шмат інструментаў у зачыненых касцёлах проста прыйшлі ў заняпад. Некаторыя зніклі ўвогуле. Як трапіна і пяшчотна заўважыў у свой час Казімір Свяяк, «...арганы жаляцца... Тоны арганаў слёзы наводзяць на зрэнкі мае. Льюцца жалобы, як тыя воды вясновай парой». Пазней, калі я ўжо выкладаў у Вышэйшай духоўнай семінарыі імя Св. Фамы

Аквінскага ў Пінску, стараўся не толькі прывіць сваім вучням любоў да духоўнай музыкі, але і прывучыць клапаціцца пра арган, з дапамогай якога людзі зносяцца з Богам. І зараз мае выпускнікі, якія сталі ксяндзамі і раз'ехаліся па краіне, як раз і дбаюць пра арганы ў сваіх парафіях. Дзе-нідзе арганы адрамантаваны, у многіх ідзе рамонт, рэстаўрацыя інструментаў.

Сёння на тэрыторыі краіны налічваецца каля 126 арганаў. А першы такі інструмент на нашых землях з'явіўся ў XV ст. у Нясвіжскай капліцы. Лічыцца, што ён быў пабудаваны па ініцыятыве і пры фінансавай падтрымцы Радзівілаў. Беларускія магнаты, дарэчы, укладалі шмат грошай у стварэнне інструментаў, і ў хуткім часе, адзначым, іх магутны глыбокі голас стаў неад'емнай часткай так званага «гукавага ландшафта» беларускай зямлі, жыхары якой прызвычаліся пачынаць і завяршаць дзень у храме, дасылаючы ў нябёсы разам з гукамі аргана просьбы пра здароўе, пра ўраджай, пра дабрабыт...

– Унікальнай асаблівасцю выкарыстання аргана на беларускіх землях было тое, што з'явіліся яны тут як прыналежнасць каталіцкай літургіі, – расказвае Уладзімір Васільевіч, – але ў хуткім часе яго пачала выкарыстоўваць у сваёй літургіі і ўніяцкая царква. Такім чынам спалучылася візантыйская і рымская традыцыі: візантыйскія літургічныя спевы выконваліся ў суправаджэнні аргана. У Полацкім шыйтку нават захаваліся нотныя прыклады такіх твораў. Аднак іншыя матэрыяльныя сведкі гэтай з'явы не дайшлі да нашых дзён. Пасля далучэння беларускіх земляў да Расійскай

імперыі паступова і мэтанакіравана сціралася адрозненне традыцый далучанай тэрыторыі, у тым ліку выкарыстанне атрыбутыкі іншых канфесій. Два буйныя ўніяцкія цэнтры, у Вільні і Жыровічах, былі знішчаны ў пажарах 1839 г., згодна з меркаваннем некаторых даследчыкаў, пажары гэтыя не былі выпадковымі. Згарэлі літургічныя кнігі, вопратка, органы, усё, што адрознівалася ад праваслаўнай традыцыі. Многія ўніяцкія храмы перабраўлялі пад праваслаўныя, а органы выкідалі ці спальвалі. Асобныя інструменты ўдалося своечасова перадаць у касцёлы. Гісторыі вядомы такія выпадкі: даведаўшыся, што зачыняецца іх уніяцкая царква, людзі крыжма клаліся на падлозе храма і апошні раз спявалі свае любімыя песні пад акампанемент аргана.

У гісторыі інструмента на беларускіх землях шмат кранальных, цікавых або загадкавых фактаў. Магчыма, у тым ліку гэта прыцягвае да яго ўвагу самых розных людзей.

Пра арган у Нясвіжскім фарным касцёле, напрыклад, расказваюць, што ў час Другой сусветнай вайны немцы запатрабавалі здаць яго трубы на металалом, але мясцовыя іх закапалі і падрабілі патрэбную даведку. Дарэчы, утылізаваць трубы – даволі частая з’ява. Пінскі арган менавіта такім чынам страціў іх у Першую сусветную.

У многіх беларускіх мястэчках захоўваюцца старажытныя органы, што чакаюць свайго шанца на аднаўленне. Як пашчасціла, напрыклад, аргану з вёскі Старыя Васілішкі Шчучынскага раёна. У 2009 г. туды прыехала група кінадакументалістаў на здымкі фільма пра Чэслава Юліуша Выдзжыцкага, вядомага свету як Чэслаў Немен. Славу-

тая рок-зорка, адзін з нямногіх музыкантаў з сацыялістычнага лагера, які праславіўся на Захадзе, нарадзіўся і вырас тут. На месцы здымачная група даведалася, што нейкім цудам захавалася родная хата музыканта. Праз пэўны час быў створаны папярочны савец, што заняўся ўвекавечаннем памяці славутага земляка.

– Пасля адкрыцця дома-музея Немена ў наша поле зроку трапіў арган мясцовага храма, касцёла святых апосталаў Пятра і Паўла, створаны ў канцы VIII – пачатку XIX стст., адзін з нямногіх барочных арганаў Беларусі, – расказвае член папярочнскага савета, мастацтвазнаўца Таццяна Бембель. – Аказалася, што гэты інструмент рамантаваў і настрайваў бацька рок-зоркі Антоній Выдзжыцкі. На адной з труб нават захаваўся надпіс з яго імем. Дарэчы, у гэтым касцёле хрысцілі Чэслава Немена, тутэйшыя службы ён наведваў разам з бацькам, а значыць, вырас у гэтым музычным асяроддзі. І невыпадкава тое, што Чэслаў Немен прайшоў шлях ад рок-энд-рольшчыка да духоўных твораў наводле класічнай польскай паэзіі, якія ён ствараў на схіле жыцця.

Старадаўні арган храма ў Старых Васілішках знаходзіўся ў жахлівым стане: трубы перакручаны, клавішы выламаны сучаснымі вандаламі. Грошы на аднаўленне збіралі ўсім мірам. Для рэстаўрацыі былі запрошаны маскоўскія спецыялісты. Танней было зламаць скалечаны арган, пакінуўшы толькі фасад, за які паставіць электраарган, але масквічы пайшлі іншым шляхам – чатыры гады аднаўлялі кожную дэталю, што дазволіла захаваць барочную спецыфіку гучання інструмента.

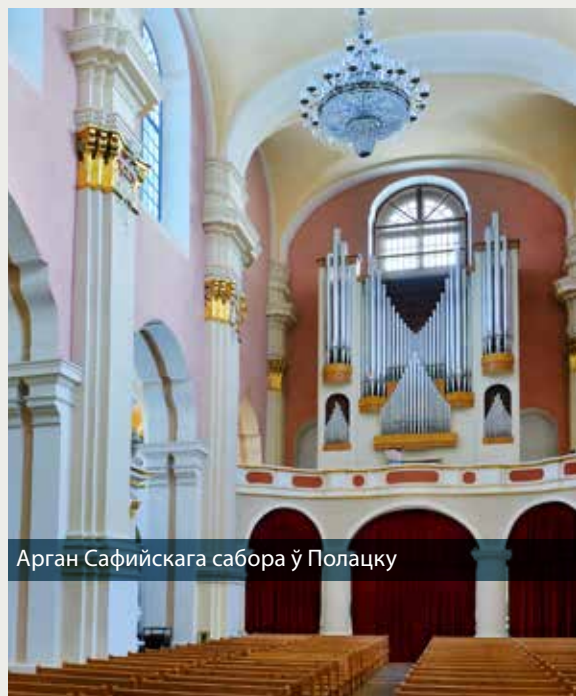
Яшчэ адзін такі арган захаваўся ў кафедральным саборы

Кафедральны сабор Святога Францыска Ксаверыя (Фарны касцёл) у Гродна

Архікафедральны касцёл Прасвятой Дзевы Марыі ў Мінску

Арган Сафійскага сабора ў Полацку

Касцёл святога Роха ў Мінску

Святога Францыска Ксаверыя (Фарным касцёле) у Гродна. Сам храм пабудаваны ў стылі барока ў XVIII ст. і ўжо тады ў яго быў свой 12-галосы арган, набыты на грошы мецэната. Гэта самы вялікі гістарычны арган у краіне.

А самы вядомы знаходзіцца ў галоўным каталіцкім храме краіны – у Архікафедральным касцёле Прасвятой Дзевы Марыі, што на плошчы Свабоды ў Мінску. Гісторыя храма, пабудаванага іезуітамі, пачынаецца ў XVIII ст., але арган з'явіўся там у 2005 г.

Арганіст Архікафедральнага касцёла Прасвятой Дзевы Марыі ў Мінску
Уладзімір Неўдах

Музычны інструмент вагой у 8 тон касцёлу падарыў епіскапат Аўстрыі. Папярэдне спецыялістамі было праведзена акустычнае даследаванне храма, паводле якога была распрацавана спецыяльная форма аргана з улікам планіроўкі будынка, бо такі інструмент – складаная інжынерная канструкцыя, якая павінна «ўпісвацца» ў прастору. Калі арган ручной работы прывезлі ў Мінск, гэта стала выбітнай падзеяй у касцёльным і музычным жыцці Беларусі. Сёння адзін з лепшых касцёльных арганаў Беларусі гучыць падчас літургіі, акрамя таго тут рэгулярна праходзяць фестывалі і арганныя канцэрты.

А самыя значныя форумы арганнай музыкі праводзяцца ў Сафійскім саборы ў Полацку, дзе ўстаноўлены дастаткова новы і вельмі магутны інструмент. Яго ў 1985 г. стварылі спецыяльна для полацкай святыні ў Чэхаславакіі. Вышыня полацкага аргана – больш за 6 метраў, а ўвесь механізм складаецца з 3095 трубаў.

Своеасаблівым цэнтрам адраджэння касцёльнай музыкі стаў касцёл святога Роха ў Мінску, дзе ладзяцца фестывалі арганнай музыкі. Планіроўка гэтага храма спрыяе добраму гучанню інструментаў. У 1986 г. пасля рэстаўрацыі касцёла сюды завезлі канцэртны электрычны арган, зробены ў Чэхаславакіі. Яго асабліваць у тым, што ён стаіць ў алтарнай частцы, таму і прыхаджане, і прысутныя на канцэртах, што праходзяць тут пасля завяршэння службы, могуць не толькі слухаць арган, але і назіраць за выканаўцам.

Большасць арганаў у сучаснай Беларусі – ці моцна адрэстаўраваныя і адноўленыя, ці сабраныя з рэшткаў некалькіх, ці спісаныя ў Еўропе і набытыя за бесцань.

Новыя інструменты не танныя. Сучасны арган для Віцебскай філармоніі, напрыклад, каштаваў каля 800 тыс. еўра.

Але цікавасць да арганнай музыкі не спадае: фестывалі і канцэрты збіраюць усё больш меламанаў, не пераводзяцца мецэнаты і фанаты старажытнага інструмента, якія зрабілі яго сваім хобі. Магчыма, прыцягальнасць аргана ў тым, што ён працуе з дапамогай руху паветра, іншымі словамі, ветра, з якім чалавек спрадвек асацыіраваў душу.

– У Заходняй Еўропе ў эпоху барока арган стаў яе сімвалам, бо аднавідаў галоўнаму яе мастацкаму прынцыпу – сінтэзу мастацтваў. Багата аздоблены разьбой інструмент дэманструе гармонію знешняй прыгажосці, складанага, на ўзроўні мастацтва, унутранага механізма, выдатнага выканальніцкага і кампазітарскага майстэрства і высокай мэты храма, якой ён служыць. Такі сінтэз робіць арган асаблівым інструментам, – разважае арганіст Уладзімір Неўдах і працягвае, – арган, перш за ўсё – гэта нейкае мысленне, пранікненне ўглыб, унутраная засяроджанасць. Калі паветра пад ціскам гучыць у трубах, музыкант можа адчуць плынь гэтага паветра.

Думаю, і тыя, хто слухае арган, адчуваюць гэтую плынь і плывуць з ёй у глыбіню свайго «я». ■

Кацярына АГЕЕВА
Фота Анатоля ДРЫБАСА